

Oskar Negt — länsisaksalaisen työaikakeskustelun keskushahmoja

Aikuiskasvatuksen kehitys riippuu paljolti siitä, minkälaiseksi työn ja vapaa-ajan suhde tulevaisuudessa muodostuu. Tätä aihetta on viime aikoina pohdittu monissa eri yhteyksissä. Kysymystä pohdittiin myös TSL:n ja SONK:n lokakuussa järjestämässä ”Työväen tiedetapaamisessa”, jonne alustajaksi oli kutsuttu mm. länsisaksalainen filosofi ja sosiologi Oskar Negt. Hannoverin teknillisen yliopiston rehtorina nykyisin toimiva Negt on viime aikoina tutkinut työn uusjaon ongelmia ja osallistunut myös Liittotasavallan metallityöväenliiton IG Metallin koulutusohjelmien suunnitteluun.

Negt on tullut tunnetuksi erityisesti laajoista yhteiskuntatieteellisistä teoksistaan, mutta onpa hän kirjoittanut myöskin aikuiskasvatuksesta, nimittäin työväen opinnoista ja sivistystoiminnasta. Erityisesti kannattaa mainita hänen 1968 ilmestynyt kirjansa ”Sosiologinen mielikuvitus ja esimerkkioppiminen” (Soziologische Phantasie und exemplarisches Lernen), joka on hänen IG Metallissa toteutta-

mansa koulutuskokeilun systemaattinen tilitys ja ohjelmaesitys. Yleensäkin hänen kirjoituksissaan on nähtävissä selvästi ammattiyhdistysliikkeen näkökulma. Negtin mukaan koulutuksen ei tule pyrkiä yksinomaan tietojen välittämiseen, vaan yleisten valmiuksien kehittämiseen informaation käsittelyä ja muokkaamista varten, olennaisen erottamiseksi epäolennaisesta. Ihmisen vapauttamiseen tähtäävän koulutuksen tehtävänä on kehittää luovaa sosiologista ajattelukykyä, yhteyksien ja riippuvuus-suhteiden tajuamista. Tämä on välttämätöntä niiden rakenteellisten yhteyksien näkemiseksi, jotka yhdistävät yksityisiä kokemuksia yhteiskunnan kokonaisuuteen. Lähtemällä yksityisten ihmisten kokemuksista (esimerkkitapauksista) hän tuo esiin näitä rakenteellisia yhteyksiä ja laajentaa näin ihmisten tietoisuutta.

Negt piti ”Työväen tiedetapaamisessa” pariin alustusta, joista toinen julkaistaan ohessa. Kokonaisuudessaan hänen esityksensä tullaan julkaisemaan Sosialistisen Poliitiikan numerosa 1/1985.

Oskar Negt

Työ elämäntarpeena

— vain utopiat ovat enää realistisia

*Negt, Oskar. 1984. Työ elämäntarpeena — vain utopiat ovat enää realistisia. Aikuis-
kasvatus 4, 4, 195—200. — Artikkeliki käsittelee työn perusuonnetta ja työajan lyhentä-
mistä yhteiskunnallisen kehityksen kannalta. Lähtökohtana on nykyaikainen, pitkälle
teollistunut yhteiskunta ja siinä tarvittava työ, jota tarkastellaan Marxin ajatusten va-
lossa. Työajan lyhentämisen nähdään ratkaisevasti riippuvan yhteiskunnallisesta val-
lankäytöstä sekä peruskäsityksistä ihmisen olemuksesta.*

Ns. kriisien hallinnan realistit pitävät kiinni perinteisen järjestelmän mukaisesta yhteiskunnallisen työn organisaatiosta sitä voimakkaammin, mitä selvemmin sen rikkinäisyys tulee esiin. He kokeilevat nykyisyyden pitkittämistä tulevaisuuteen tai manaavat menneisyyden henkiä. Ei olla vielä täysin tajuttu, että nykyisessä kriisissä ei ole vain kyse siitä, että olemassaolevat työpaikat vähenevät, vaan että monet niistä häviävät tykkäänään lähitulevaisuudessa ja toisiin edellytettävät pätevyysvaatimukset muuttuvat niin perusteellisesti, ettei niillä tulevaisuudessa ole nykyisen kanssa muuta yhteistä kuin nimi. Ei ole mikään salaisuus, että tällä hetkellä koulutetaan vielä moniin ammatteihin, joita ei enää 10—20 vuoden päästä ole edes olemassa.

Työpaikkojen rakenne, jopa itse työ, on joutunut sellaiseen yhteiskunnallisen dynamiikan myllerrykseen, joka saa aikaan vastaavanlaisen avoimen tilanteen kuin kapitalistisen tuotantoprosessin murrosvaiheessa viime vuosisadan puolessa välissä, jolloin ekstensiivinen palkkariisto korvattiin tehokkaammalla intensiivisellä.

Työpäivä, tämän talouden organisatorinen aikakeskus, oli vuosisatojen ajan elinpäivän perusta. Kaikki merkit kehittyneissä teollisuusyhteiskunnissa viittaavat siihen, että tulevaisuudessa täytyy olla päin vastoin: elinpäivän tulee olla perustana arvioitaessa, miten pitkä ja millainen työpäivän on oltava.

Vieraantuneen työn, vapaa-ajan ja laiskuuden pakkoyhteys

Mitä voimakkaammin ammattiyhdistysliikkeen työaikapolitiikka pyrkii tekemään ihmisen elinpäivän tarpeista ja pyrkimyksistä määrävää kriteeriä sille, millaisesta osasta jäljelle jäävää vieraantunutta työaikaa kunkin yhteiskunnan jäsenen on suoriuduttava, jotta voitaisiin turvata jatkuvan tuotannon perusta ja kaikille nouseva elintaso työn tuottavuuden noustessa jatkuvasti — sitä selvemmin tulee yleiseen tietoisuuteen, että vanhoista työaikaanormeista kiinnipitämisen perustelut eivät suinkaan ole ensisijaisesti taloudellisia, vaan ne liit-tyvät ennen kaikkea työajan valtafunktioon.

Työajasta voidaan erottaa a) funktionaaliset ja b) ekstrarfunktionaaliset puolet. **Funktionaalista** on se, millä on perustansa ihmisen elinmahdollisuuksien kokonaistaloudessa; **ekstrarfunktionaalista** sen sijaan se, mikä menee tämän yli, eli mahdollisimman pitkän työajan välttämättömyyttä käytetään 1) *kurin säistämisen*, 2) *toimeentuloa koskevan pelon ylläpitämisen* ja 3) *lojaalisuuden turvaamisen välineenä*. Työajan ekstrarfunktionaalinen osa kasvaa koko ajan ja on lähellä peittää alleen funktionaalisen. Työnantajien käymä kamppailu työajan lyhentämistä vastaan ei siksi ole vain ahtaassa merkityksessä taistelua välittömästi voittojen kohottamista hyödyttävistä ai-

ka-atomeista. Ennen kaikkea se on myös taitelua *tottelevaisuuden*, *sopeutumisasiälyyden* ja *mielihalujuensa hillinnän* kulttuurisen lujittamisen keskeisistä välineistä.

Sellinen työmoraali, joka on ongelmattomasti integroitu kapitalistisen tuotannon toimintalakeihin ja joka toimii riippumatta kaikista merkityskysymyksistä, toiminnan sisällystä, muodoista ja tuotteista, ei ole mikään vallitsevan valtajärjestelmän toissijainen täydennys, vaan kapitalistisen sivilisaation aivan perustava instituutio. Missä tätä joukkomittasaa ruvetaan epäilemään, siellä kellahtaa kuumoon koko vuosisatoja toiminut, työn, vapaa-ajan ja laiskuuden välisten kontrolloitujen ja ennakkoluulojen avulla vahvistettujen suhteiden systeemi.

Mitä suurempi on ihmisten itsenäisyys ajan suhteen, sitä suuremmat mahdollisuudet heillä on välttää työn aikaansaamaa painetta vieraantuneeseen kuriin. Mutta tästä seuraisi myös, että vieraantuneen työn toimintakäytäntöä ei enää omaksuttaisi itsestäänselvyttäänä. Työn ja työmoraalin muuttuessa muuttuu myös vapaa-ajan ja laiskuuden käsitteistö. Laiskuus eli tietoinen tai tiedostamaton työstä kieltäytyminen on vain työpakon kääntöpuoli. Laiskuus ei ole mitään luonnollista, jos otetaan todistajaksi ihmisen kulttuurihistoria. Se on jotain yhteiskunnallisesti tuotettua, työajan välittämää. Se eroaa tällä tavoin olennaisesti joutoajasta, joka ei ole ei-tekemistä, vaan mitä suurinta pään ja aistien tarkkaavaisuutta ja pikemminkin ihmisen kaikinpuolista toimeliaisuutta; tosin ilman muiden asettamia päämääriä ja muiden hyväksi tapahtuvaa ulkoista tuottamisen ja suorittamisen pakkoa. Tällä haluan sanoa, että radikaalistunut työpakon kritiikki asettaa kyseenalaiseksi myös perinteisen vapaa-ajan käsitteen. Se menettää yksinkertaiseen negaatioon perustuvat abstraktit siteensä työhön. Tässä negaatiossa vapaa-aika on eityötä, tuottamatonta toimintaa, mitään tekemättömyyttä jne. Mutta jopa tämä on vielä liioittelua, sillä kulttuuri- ja tietoisuusteollisuuden työtätekemättömille tarkoitettu tarjonta palauttaa kuitenkin yksilön, joka luulee liikkuvansa omassa ajassaan, vapaa-ajassaan, takaisin kapitalistisen tuotannon aikatalouteen. Vähintäänkin rahankäyttö ja koulutus muistuttavat työtätekemättömyyttä tai työtätekevää, että on vain toteutunut ajan muodonmuutos. Rahankäyttö on hänen panoksensa tuotantoon. Vasta kun vapaa-aika on täydellisesti erotettu työajan kahleista, avautuvat siinä olevat mahdollisuudet käyttää sitä emansipoitumiseen ja yhteiskunnalliseen orientoitumiseen.

Lepo on varmasti ihmisen elementaarinen elämäntarve. Mutta liike, toiminta ja itsensä toteuttaminen joissain asioissa ovat sitä yhtäläillä. Suuret kulttuuriset aikaansaannokset perustuvat jouto-aikaan. Jos pääoman aikatalous ulottuisi ihmisen syntymään ja kasvuun, ei seurauksena voisi olla mitään muuta kuin psyykkisten häiriöiden summa ja lopulta elinkyvyyttömyys. Kapitalistista aikarytmiä ei voida missään olosuhteissa saattaa sopusointuun kulttuurisen ja orgaanisen toiminnan aikarytmin kanssa.

Ajatus ihmisen luontaisesta laiskuudesta on poliittisen antropologian peruskäsitys, josta kaikki valta on vakuuttunut. Kaikki luovan toiminnan muodot ovat tämän ennakkoluulon vastaisia. Missä työ saa luovan luonteen, siellä säännönmukaisesti lakkaa työn, vapaa-ajan ja laiskuuden abstrakti vastakkainasettelu. Ongelmallista ei siis ole vain perinnäinen työaika vaan myös perinnäinen työ.

Kun työ on kirous, näyttää lepo olevan korvaava inhimillinen olotila. Se samaistetaan vapauteen ja onneen. Tätä kapitalistisen sivilisaation perintöosaa ei voi erottaa tuotantovoimien jättäiläisyydestä kehityksestä. Tämä yhteys on tosin kaikkea muuta kuin ihmisluonnolle lajityypillinen piirre. Porvarilliselle ihmiskunnalle on vierasta ajatus, että terveytensä, voimiansa, toimintansa, osaamisensa ja harjaantuneisuutensa suhteen normaali yksilö tarvitsee myös normaalin annoksen työtä. Tämän sivilisaation ytimessä näkyy istuvan pelko. Filosofinen realisti, joka omaa etuaan ajatellen yrittää pysyä erillään utooppisen ihmisystävän puutteellisesta ihmistuntemuksesta, pukee tämän pelon yhä uudelleen kysymykseksi: jos ihmiset eivät enää olisi työpakon alaisia, niin miten sitten saataisiin aikaiseksi se runsas lisätyö, joka kuitenkin on kulttuurimme, vapautemme ja onnemme perusta?

Tämä huoli on perusteeton; työtä, johon on pakotettu, voidaan itsestäänselvästikin tarkastella vain pakkotyön näkökulmasta. Pakkotyöstä vapautumisen täytyy sen vuoksi näyttää vapauden tai tarkemmin sanottuna vapautumisen konkreettiselta utopialta. Jos tämä vapautuminen toteutuu ja yhteiskunta saavuttaa vapaiden toimintamahdollisuuksien tilan, niin silloin Paul Lafarguen, Marxin väyven, julistama laiskuuden ylistys menettää kaiken spektakkelimaisuutensa. Raamatullinen kirous, ken ei työtä tee, sen ei syömänkään pidä, on ilman muuta aina pätenyt vain sorrettuihin ja riistettyihin luokkiin. Koko joukko ihmisiä, jotka eivät ole työtä tehneet, on kaikkina ai-

koina syönyt erittäin hyvin. Historiaa tarkasteltaessa näyttää jopa sellainen teesi uskottavalta, että työtätekemättömät ovat aina syöneet paljon ja työtätekevät vähän.

Sitä mitä pakkoluonteestaan vapautetulla työllä tarkoitetaan, kuvaa Marx tarkemmin ns. Grundrissessä, Pääoman luonnoksessa. Koska tässä on kyse esityöstä, ovat muotoillut avoimempia kuin Pääomassa. Hän sanoo: ”Todella vapaa työnteko, esimerkiksi säveltäminen, on samalla hitonmoisinta totta, intensiivisintä ponnistelua. Materiaalisen tuotannon työ voi saada tämän luonteen vain sen kautta, että 1) sille on annettu yhteiskunnallinen luonne, 2) että se on luonteeltaan tieteellistä, samalla yleistä työtä, ei ihmisen rasittamista tietyllä tavalla koulutettuna luonnonvoimana, vaan subjektina, joka ei esiinny tuotantoprosessissa pelkästään luonnollisessa, alkupe räisessä muodossa, vaan kaikkia luonnonvoimia säätelevänä toimintana.” (Grundrisse, 2 505.)

Edistyneet teollisuusyhteiskunnat ovat täyttäneet kaikki pakkotyön ylittämisen ehdot

Marx kääntyy oikeutetusti työn uhriteoriaa vastaan. Hänen työn vapautumiselle asettamansa ehdot täyttyivät nykyisissä pitkälle kehittyneissä teollisuusvaltioissa paremmin kuin koskaan historiassa. Kaiken kaikkien yhdistävä ja jokaisen tuotteen markkinoiden kautta välittävä tavaratuotanto sitoo myös erilaatuiset yksittäiset työt erottamattomasti toisiinsa tuotannon työnjaollisen organisaation jakooperaation avulla. Työn rationalisointi, joka on vain merkki tieteen tuotantoonsoveltamisen korkeasta tasosta, vähentää käsin tehtävän työn arvoa enenevässä määrin. Edistyneillä teollisuudenaloilla tulevat tarkkailun, huollon ja konejärjestelmien valvonnan kaltaiset työt välittömämmin materiaalistien ja ruumiillisesti raskaiden toimintojen tilalle. Henkisesti tylsään ja toistuvaan ositettuun työhön, sellaisena kuin sitä liukuhinnan keksimisestä lähtien välttämättä tarvittiin tuotteiden kokoamiseksi, kohdistuu rationalisoimisipaine erityisen voimakkaasti eivätkä elävät ihmiset tulevaisuudessa ylipäänsä enää tee sellaista.

Työläinen tekee pitkälle teollistuneessa yhteiskunnassa yleistä työtä, koska tuotantoprosessin tieteellistyminen on vapautanut kaikki yksityistyöt eristyneisyyden tilasta, joka perustui opetettuun luonnonvoimaan. Työläistä ympäröivän ennalta tehdyn työn määrä kasvaa

jatkuvasti. Tieteellinen työ on yleistä yhteiskunnallista työtä, mikä ilmenee esimerkiksi siinä, että sen salassapito on käytännössä mahdotonta. Se mitä tuotannon yhteiskunnallistumisessa toteutuu, olottuu myös yksityisen ja yleisen väliseen suhteeseen; velvollisuusetiikka, jonka yksittäinen työläinen tuntee sitovan itseään, viittaa kokonaisyhteiskuntaan. Yksittäisen yrityksen konejärjestelmän valvoja vaikuttaa sellaisten alojen toimintakykyisyyteen, joita hän ei yleensä ylipäänsä tunne, mutta jotka ovat riippuvaisia hänen tekemisistään niin keskeisellä tavalla, että jokaisella velvollisuuksien laiminlyönnillä olisi arvaamattomia seurauksia muille.

Jos tällainen uudelle yhteiskuntaluonteelle ominainen yksilön vastuuetiikka saa vastaavanlaisen merkityksen koko yhteiskunnassa, niin näissä oloissa tulee kuolleen työn, koneiston herruudesta elävää työtä kohtaan yhteiskunnallista mielettömyyttä. Laajentuvat, usein vielä diffuusit ihmisen elävien työominaisuuksien kapinat saavat välittömästi poliittisen luonteen.

Vastuu, joka jokaisella työläisellä on koneistoissa ja konejärjestelmissä esineellistyneeseen yleiseen tuotantovoimaan, nimittäin sovellettuun tieteesseen nähden, on poliittista vastuuta. Se ei ole enää käännettävissä takaisin tuotteissa ilmenevään käytetyn työvoiman aikamäärään. Yhteiskunnallisen rikkauten tuottaminen on enemmänkin vastuuntuntoisen säätelytoiminnan tulos kuin välittömän ruumiillis-henkisen työn ilmaus. Työstä on tullut rakenteeltaan poliittista työtä, so. toimintamuoto, jonka yhteistoimintahenki viittaa niin voimallisesti kokonaisuuteen, että ulkoapäin tulevat valtasuhteet voivat enää vain häiritä tätä tuotantotoimintaa, eivät edistää.

Tämä valvonta- ja säätelyfunktio, jota elävä työvoima toteuttaa, ei tietenkään vielä ole määräävä kaikissa edistyneen teollisuusyhteiskunnan tuotantoprosesseissa; mutta tämän työ- ja työläistyypin yleistymistendenssi on kuitenkin kaikkialla havaittavissa. Teollisuusrobotit marssivat esiin käytännössä kaikilla tuotannonaloilla, ja ne ovat vain pieni osa tietokoneteknologian kokonaisuudesta. Ne ovat elävän työn esineellistymiä, jotka esiintyvät sovelletun elävän tieteen hahmossa yhtä lailla kuin ihmisen käytännöllis-teknisissä operaatiofantasioissa. Kerran kokeiltuina ja teknisesti toteutettuina ne eivät enää voi hävittää ihmisten mielestä. Ei saa kuitenkaan unohtaa, että kuollut työ palaa viime vaiheessa takaisin elävään työhön; juuri elävän työn tavoitteenasettelut käyttävät hyväkseen kuollutta koneistoa

päästäkseen eroon työpakosta eikä suinkaan ikuistaakseen sitä eikä alistuakseen kuolleelle työlle. Mutta sellaisella tuotannon tasolla, jolla yhteiskunnallinen rikkaus ei enää pääasiallisesti perustu välittömän työvoiman esineellistämiseen, vaan säätelyyn ja esineellistyneiden tuotantoprosessien valvontaan, menettää elävän työvoiman käytön ajallinen määrä kaiken yhteiskunnallisen oikeutuksensa yhteiskunnallisen tuotannon määräävänä perusteena.

Marx kärjistää tämän kapitalistisen tuotantotavan sisäisen ristiriidan elävän ja kuolleen työn välillä dialektiseen räjähdyspisteeseen nostamalla esiin näiden kahden välisen kasvavan epäsuhdan. Hän jatkaa: ”Tässä muutoksessa ei tuotannon ja rikkauten suurena peruspilarina esiinny ihmisen itsensä tekemä välitön työ eikä hänen työhönsä käyttämä aika, vaan hänen oman yleisen tuotantovoimansa haltuunotto, hänen ymmärryksensä luonnosta ja luonnon hallinta sen kautta, että se on läsnä yhteiskunnan osana — yhdellä sanalla sanottuna yhteiskunnallisen yksilön kehittyminen. Vieraan työn varastamisessa, jolle nykyinen rikkaus perustuu, ilmenee tämän suurteollisuuden itsensä luoman uuden kehityksen vastainen viheliäinen lähtökohta. Niin pian kuin työ välittömässä muodossa on lakannut olemasta suuri rikkauten lähde, lakkaa työaika olemasta ja sen täytyykin lakata olemasta rikkauten mitta ja vaihtoarvon käyttöarvon mitta. Massojen lisätyö on lakannut olemasta edellytys yleisen rikkauten kehitykselle samalla tavoin, kuin harvojen työtä tekemättömyys on lakannut olemasta edellytys ihmispään yleisten voimien kehitykselle... Näin murenee vaihtoarvoon perustuva tuotanto, ja välitön materiaallinen tuotantoprosessi saa pyyhittyä itsestään pois niukkuuden ja vastakohtaisuuden muodon.”

Tuotantoprosessi luopuu niukkuuden muodosta, koska yhteiskunnallista rikkautta on tyydyttävästi olemassa ja se riittää kaikkien järkevään elämään, jos se jaetaan oikeuden mukaisesti. Tuotantoprosessin vastakohtaisuus loppuu, koska on luotu kaikki edellytykset sille, että elävä työ kontrolloi kuollutta työtä yhteiskunnallisten päämäärien mukaisesti eikä päin vastoin. Kuolleen työn valta elävästä on tuotantovoimien kasvuprosessin pettämätön merkki. Sen monia havaittavissa olevia ruumiillistumia ovat koneistot ja tehdashallit, liikaa kasvaneet kaupungit ja liikennesysteemit. Kuolleen työn valta elävästä lienee historiallisesti kerran ollut yhteydessä yleiseen inhimilliseen edistykseen. Nyt on lumivyörynomainen kasaaminen saavuttanut pisteen, jos-

sa se hautaa alleen ihmisten päämäärät ja yksilöiden kehitysmahdollisuudet.

Yhteiskunnallisesti välttämätön työ ja vapauden valtakunta — työutopia

Pyrkimys palauttaa ihmisten elinolosuhteet luostarimaisen askeesin tasolle on teollisuusyhteiskunnan kehittyneissä olosuhteissa toivoton yritys, eikä se todennäköisesti ole toteutettavissa itsekietäymyksen avulla, vaan ainoastaan kasvatusdiktatuurilla, jonka täytyisi kumota kaikki ihmisten yksilölliset vapaudet ja oikeudet.

Niukkoja energialähteitä kulutetaan tuottamalla todellakin paljon romua, josta ihmiset voisivat luopua tuntematta puutetta. Kulumista joudutetaan paljon menekin lisäämiseksi. Raffinoidut mainokset ohjelmoivat myös tarpeita ja haluja, jotka sellaisina aikoina, kun tavarakeri pienenee, heti havaitaan ylimääräiseksi tarpeiksi. Näyttää kuitenkin kokemuspäiseltä historialliselta tosiasialta, että kehittyneiden teollisuusmaiden tarverakenne näyttää vähemmän kehittyneille maille niiden tulevaisuuden kuvan. Niin pian kuin näiden maiden elintaso ylittää perustoimeentulon turvan tason, syntyy uusia kulutustarpeita, jotka eivät ole välittömästi elintärkeitä eivätkä puhtaita ylellisyystarpeita. Pikemminkin ne määrittelevät ihmisille historiallisesti mahdollisen vaatimustason, jonka he tietävät jossain päin maailmaan jo toteutuneen.

Kun työajan lyhentämistä vastaan argumentoidaan, ettei ole enempää jaettavaa, kuin ensin on tuotettu, niin tällöin ei osuta ongelman ytimeen. Yhteiskunnallisesti välttämätön työaika, joka on sen edellytys, että yhteiskunta uusintaa itsensä saavutetulla teollisen tuotannon tasolla ja jatkuvasti suurentaa tuotettujen tavaroiden määrää, on läpeensä historiallisesti välittynyt suure. Se työn määrä, mikä 1700- ja 1800-luvuilla oli välttämätön yhteiskuntajärjestelmälle perustarpeiden tyydytyksen turvaamiseksi (nk. basic-needs, joihin kuuluvat syöminen, juominen, asuminen, puhtaus ja sopiva koulutus), ei käytännössä ole enää verrattavissa nykyisiin tuotantoehtoihin. Pääomapuolen ennusteet lähtevät siitä, että vuoden 1982 tavaratarjonta voidaan vuonna 1990 tuottaa noin 20 %:lla nykyisestä työvoimasta.

Työn tuottavuus on noussut siinä määrin, että työajan lyhentäminen merkitsee siihen nähden korkeintaan minimaalista menetystä, kun tarkastellaan samaa ajanjaksoa. Otettaessa mittapuuksi tämän seurauksena tosiasiallis-

sesti tuotettu yhteiskunnallinen rikkaus on laadullinen hyppäys työajan lyhentämisessä vielä tulematta. Viikkotyöaika on vähentynyt 150 vuoden aikana ehkä 10—15 tunnilla siitä huolimatta, että on ollut suuria alueellisia eroja ja tosiasiallinen työaika on aina ollut suurempi kuin laeissa ja sopimuksissa säädetty.

Radikaali työajan lyhennys, joka merkitsisi työajan ja vapaan ajan laadullista uudelleenpainotusta, on historiallisesti pitkään myöhässä oleva vaatimus ja ajankohtainen. Se olisi lähinnä työajan sopeuttamista mikroelektronikan moninkertaistumisen leimaamaan yhteiskunnan tuotanto-olosuhteisiin. Koska työajan jälkeensä jääneisyys tosiasialliseen rikkautentuotantoon nähden ei kuitenkaan ole yleisesti päässyt julkiseen tietoisuuteen, on tarpeen palauttaa mieleen työutopiat, jotka seuraavat kuin varjo kapitalismin historiaa.

Nuorella Marxilla oli ajatus työn täydellisestä emansipaatiosta; hän ymmärsi itsensä toteuttamisella myös sitä yhteiskunnallisesti välttämättömän työn osaa, joka turvasi yhteiskunnan materiaalisen uusintamisen. Vanha Marx on tässä kohden hieman skeptisempi, kuten Engelsin Pääoman kolmanneksi osaksi kokemat fragmentit osoittavat. Työn vaivasta eli vieraantuneesta työstä ei päästä täydellisesti eroon. Tietty määrä työtä on välttämätöntä kaikille. Tämä yhteiskunnallisesti välttämätön työ ei ole mitään vapaasti valittavaa. Se on ehkä epäterveellistä työtä tai pitkäveiteistä ja henkisesti tappavaa. Ihmiset yrittävät välttyä tältä välttämättömyyden valtakunnalta. Siksi on tärkeää muotoilla nämä yhteiskunnallisesti välttämättömän työn alueet tarkoituksellisesti ja tietoisesti sekä puuttua aktiivisesti työn jakamisen kokonaisorganisaatioon. Vapautta voi välttämättömyyden valtakunnassa Marxin mukaan olla vain siinä, että ”yhteiskunnallistunut ihminen eli yhteenliittyneet tuottajat säätelevät järkevästi vaihtoaan luonnon kanssa, saattavat sen yhteisölliseen kontrolliinsa sen sijaan, että antaisivat sen hallita heitä sokeana mahtina; ja että se toteutetaan vähimmällä mahdollisella voimien käytöllä ja ihmisluonnolle arvollisimmalla ja soveliaimmilla ehdoilla”. Yhteiskunnallisesti välttämätön työn ekonomisoiminen ei näytä olevan enää mikään ongelma; työprosessin rationaali muokkaaminen — mitä luonnon kanssa tapahtuvan vaihdon tekniseen säätelyyn tulee — on edennyt paljon pitemmälle kuin Marx saattoi koskaan uneksiaakaan. Ongelma on sen sijaan näiden prosessien yhteiskunnallinen valvonta, elävälle työlle säännöt määräävän esineellistyneen maailman sokean mahdin murtaminen ja ennen muuta

kysymys ihmisluonnolle arvollisimmista tuottamisen ehdoista. Työn emansipaatio on jakamaton; työn vapautuminen ja työstä vapautuminen, sikäli kuin ne on alistettu kehittyneen ihmisluonnon kannalta arvottomille tarkoituksiperille, ovat saman prosessin kaksi puolta. Ei liene samaa vapautta se, joka on mahdollista välttämättömän materiaalisen tuotannon alueella, kuin se, joka voi kehittyä omalla, ihmisen itsenäisesti käytettävissä olevalla ajalla.”...se jää aina välttämättömyyden valtakunnaksi.” Vapaus on tässä määritelty tuotantoprosessia koskevan itsensä määräämisen ja myötämääräämisen kokonaisuudeksi, mitä kai tänään ymmärretään työelämän humanisoinnilla, jonka tavoitteet, nimittäin tavaroiden ja palvelusten tuottaminen, ovat kuitenkin ennakolta annettuja. Välttämättömyys näkyy tuotannon säännöistä ja tämän tuotannon tavoitteiden suuntautumisesta materiaalistien tarpeiden tyydyttämiseen. ”Saman tuolla puolen alkaa inhimillisten voimien kehitys, joka on itse-tarkoituksellista, todellinen vapauden valtakunta, joka kuitenkin voi kukkia vain tuo välttämättömyyden valtakunta perustanaan. Työpäivän lyhentäminen on perusedellytys.” (Marx, Das Kapital, 3, BD., Berlin 1957. S. 874)

Työajan lyhentäminen on perusedellytys vapauden valtakunnalle, joka koko merkityssisältönsä mukaisesti voidaan ymmärtää vain itsetarkoitukseksi. Työpaikkaan liittyvien pelkojen, ylipäänsä jokapäiväisten materiaalistien toimeentulohuolten ylittämisen avaa mahdollisuudet laajentaa työ poliittisille, kulttuurisille ja luoville toimintakentille.

Tällaisessa tapauksessa yhteiskunta tosiasiallisesti ottaisi turvatakseen yksittäisille ihmisille perustan elää vailla pelkoa — tämän se voisi kasvavan yhteiskunnallisen rikkauten oloissa ilman muuta myös tehdä. Tämä olisi askel pelkkänä elämisen välineenä pidetystä pakkotyöstä työhön määräävänä elämäntarpeena. Muuten tämä vastaisi alkuperäistä ideaa omaan työhön perustuvasta porvarillisesta omaisuudesta, yksityisomistajien vapaasta yhteisöstä. Siinä omaisuuden piti poliittisen funktionsa mukaisesti antaa, kuten rationaalisessa luonnonoikeudessa ja sitten ihmisoikeuksien julistuksissa normitetaan, kansalaiselle mahdollisuus käsittää itsensä kaikista toimeentulohuolista riippumatta omaksi poliittiseksi kansalaiseksi (citoyen), joka voi vapaasti tarkastella koko yhteiskunnan asioita. Oman aikansa hän saattoi käyttää näihin yhteiskunnallisiin päämääriin, koska hän omisti objektiiviset välineet käyttäjä hyväkseen toisten aikaa.

Pitkälle teollistuneen yhteiskunnan demokratian kestävyuden kannalta on erittäin tärkeää punnita uudelleen tavaratuotantoon suuntautuneen työn suhde moninaisiin työn muotoihin, joiden merkitys on yhteiskunnallisten asioiden poliittisessa ja kulttuurisessa säätelyssä. Tällä on niin keskeinen merkitys, että on hämmästyttävää, kuinka vähän julkinen mielenkiinto on tähän asti kohdistunut tähän työn ongelman puoleen. Tämä työajan lyhentämisen poliittinen aspekti on tähän mennessä pahiten laiminlyöty. Kun olen tässä puhunut niin paljon elävästä työstä, jonka suojelemisen, ke-

hittämisen ja laajennettujen toimintamahdollisuuksien säilymisen täytyisi olla demokraattisen yhteisön olennainen tehtävä, niin olen tehnyt sen siitä vakaumuksesta, etten voi kuvitella demokratiaa ilman demokraatteja; se on: ilman että ihmiset määräävät itse omista asioistaan. Perinteiset luokkakonfliktit ovat tosin vielä kuten ennenkin leimaa-antavia yhteiskunnalliselle elämälle, mutta niitä häiritsee uusi taistelulinja: elävän työn taistelu kuollutta, yhteiskunnallisessa koneistossa esineellistyneen työn ylivaltaa vastaan.

Käännös: Heikki Lakkala